

Naujos disertacijos

IŠ FILOSOFIJOS – Į SOCIOLOGIJĄ

Kai 1996 metais Vilniaus universiteto Filosofijos katedros docentas Zenonas Norkus išleido knygą *Istorika. Istorinis įvadas*¹, ne vienas geranoriškai nusiteikęs jo kolega manė, kad už šią knygą jam vertėtų suteikti habilitacinį laipsnį. Jau prieš penkerius metus būtų atsiradęs dar vienas filosofijos profesorius Lietuvoje, jei Norkus tuo metu nebūtų padaręs vienos „lemtingos“ klaidos – nebūtų išleidęs šios knygos su grifu „Švietimas Lietuvos ateičiai“. Knyga, beje, neturi Lietuvos švietimo ir mokslo ministerijos rekomenduoto grifo. Tačiau Atviros Lietuvos fondo emblema užkirto kelią docentui tapti filosofijos profesoriumi. Netgi visiems laikams. Šiandien Norkus – jau profesorius, vienintelis iš neseniai naujai išrinktų Filosofijos fakulteto profesorių – ne etatinis, o habilituotas. Tačiau jau ne filosofijos, o sociologijos. Šešeri metai, pasirodo, gali nukreipti intensyviai dirbantį tyrėją kita linkme. Norkus šiuos metus nesėdėjo vietoje. Stažavosi Manheimo universitete ir Berlyno mokslo kolegijoje, kur ir baigė rašyti naują knygą *Maxas Weberis ir racionalus pasirinkimas*². Šį sykį vokiškai. Knygą autorius pats jau vertina kaip sociologinį darbą, kuriuo siekė trijų tikslų. Pirma, jis norėjo išrutulioti Weberio tekstų „galimas prasmes“, kurios daro-

si regimos diskusijose apie „racionalaus pasirinkimo prieigą“ (RPP); antra, sutelkti ir išnagrinėti šios tyrimų krypties literatūroje aptinkamas Weberio recepcijos prieigas; trečia, susieti įvairias šios tyrimų krypties atstovų vartojamas racionalios veiklos sąvokas ir sampratas su Weberio supratimo sociologijos koncepcija. Šią monografiją 2002 metų birželio 15 dieną Socialinių tyrimų institute autorius apsigynė kaip habilitacinį darbą.

Atrodytų, kad *Istorika* Norkui buvo tarsi per menka habilitacijai. Jis parašė visai naują darbą. Didingai gigantišką, susidedantį iš penkių dalių ir septyniolikos skyrių. Pasirodžius šiai knygai niekas jau negalėjo abejoti – tai akivaizdi habilitacija. Tačiau abejoti, pasirodo, galima iki paskutinės akimirkos. Kaip prasitarė šiek tiek juokaudamas pats Norkus per gynimą, tos dienos įspūdžiai verčia jį suabejoti racionalaus pasirinkimo teorija. Bent jau jos visagalybe. Šio habilitacinio darbo gynimas toks pat įspūdingas kaip ir pats tyrimas. Kad kiek – būtų galėjęs pakliūti į Guinnesso rekordų knygą. Gynimas vos nebuvo perkeltas į oro uostą. Posėdžio pirmininkas prof. habil. dr. R. Grigas jau netekęs vilties pranešė: „mieļieji, turėsime persikelti“. Buvo užsakytos net taksi mašinos išvykti. Oro uoste ruošiama salė gynimui. Trys komiteto nariai – žymūs Maxo Weberio specialistai – turėjo atvykti iš Vokietijos. Heidelbergo universiteto prof. habil. dr. W. Schluchteris prisistatė laiku.

¹ Norkus, Z. *Istorika: Istorinis įvadas*. Vilnius: Taura, 1996. 247 p.

² Norkus, Z. *Max Weber und Rational Choice*. Marburg: Metropolis, 2001. 600 s.

Manheimo universiteto prof. habil. dr. H. Albertas susirgo ir atsiuntė tik atsiliepimą, o to paties universiteto prof. habil. dr. H. Esseris į gynimą atvyko tik su asmens pažymėjimu, tačiau be paso, ir budrūs Lietuvos pasieniečiai nė už ką nenorėję jo įsileisti. Situaciją sušvelnino ne akademiniai profesoriaus ar jį vadavusių asmenų nuopelnai, o tik vertingos pažintys. Nieko nesugraudino įprastas „profesoriškas“ užmaršumas. Norkaus habilitacinio darbo gynimas, pasirodo, buvo sukėlęs grėsmę šalies saugumui.

Gynimas vyko dviem kalbomis – lietuvių ir vokiečių. Situacija besiginančiajam – dvejopai sunki. Reikia išlaikyti ir lietuvių, kaip valstybinės kalbos, prioritetą, ir akademinės diskusijos su atvykusiais komiteto nariais įtampą bei lygiavertiškumą. Kalbėti tai vokiškai, tai lietuviškai. Norkus sėkmingai išvairavo. Diskusija galima visomis kalbomis, kai yra ką pasakyti ir apie ką kalbėti. Diskusija su profesoriumi H. Esseriu įgavo kiek žaismingą pobūdį. Kartais buvo nebeaišku – kas oponuoja, o kas ginasi. Būtent dabartinėje sociologijos raidos fazėje, anot Esserio, yra labai svarbu, viena vertus, nepamiršti klasikų, o kita vertus, neignoruoti naujausių teorijos plėtojimosi tendencijų. Norkaus darbas, jo manymu, išskirtinis, nes jame kaip tik ir ieškoma tokios jungties. Paklausęs Norkaus apie tai, koku lygiu Weberis pagrindė situacinio-loginio individualizmo programą, ir prikišęs, kad habilitantas per maža dėmesio skyręs būtent habermasiškajai Weberio interpretacijai, rekonstruojančiai vertybinį racionalumą vartojant gerais pagrindais grįsto įsitikinimo sąvoką, profesorius priminė, kad Norkus jau 1996 metais kritikavo jo paties pasiūlytą modelį kaip pažeidžiantį laukiamosios vertės teorijos aksiomas ir prarandantį racionalaus pasirinkimo modelio statusą. Norkus šiek tiek apgailėstavo dėl savo nepakankamo dėmesio J. Habermasui, bet tuoj pat uoliai ėmėsi profesoriumi priminti, kad jis turįs pagrindą šį (t. y. patį Esse-

rij) kritikuoti, kadangi racionalaus pasirinkimo priegios branduolys – subjektyvistinė laukiamosios naudos teorija – turi du pagrindinius elementus: Bayeso taisyklę, kuri sako, kad racionalus yra veiksmas, maksimizuojantis laukiamąją naudą, ir Bayeso teoremą, kuri sako, kaip veikėjas turi mokytis iš patirties. Nors ir pripažinęs, kad bejėsiškąjį mokymąsi galima traktuoti kaip atskirą prof. H. Esserio siūlomo situacijos apibrėžimo teorijos atvejį, Norkus čia pat uždavė jam kontraklausimą: kodėl šis neatskleidęs situacijos apibrėžimo teorijos ir bejėsiškojo mokymosi teorijos ryšių? „Jeigu Jūs sukūrėte platesnę teoriją, kuri apima kitas teorijas kaip atskirus atvejus, tai Jūs turite eksplicitiškai parodyti, kaip tie atvejai plaukia iš Jūsų platesnės priegios. Jūs, profesoriau, deja, to nepadarėte“, – tokia kritine gaida savo atsakymą komiteto nariui užbaigė Norkus. „Tài tiesa“, – patvirtino Esseris. Paaiškėjo, kad šis komiteto narys labai atviras ir akademiškai, ir gyvenimiškai patirčiai. Jį sulaukusiems Lietuvos pasieniečiams negrūmojo ir nežadėjo skųstis Strasbūro ar kuriam kitam teismui. Priėmė tai kaip linksimą nuotyki: „Buvau įkalintas“, – atvykęs šiek tiek sukalbiškai pranešė mindžikuojančiai jo belaukiančiai akademiškai bendruomenei. „Labai keista ta jūsų šalis, – vėliau pridūrė, – labai skiriasi nuo Vokietijos“.

Tačiau kad ir kaip skirtųsi dvi ir ekonomiškai, ir istoriškai nutolusios šalys, akademinis diskursas, kaip liudija Norkaus habilitacinio darbo gynimo patirtis, pajėgus peržengti situacinius skirtumus. Žmonės jungiasi ne tik geografiškai ir istoriškai. Jie susiburia ir pagal interesus. Kokie nors aistringi pašto ženklų kolekcininkai turbūt irgi peržengia vietos ir laiko ribas. Tą aistra, su kuria Norkus per visą savo akademinę karjerą tyrinėjo tekstus, – unikali, ir turbūt nė vienas kitas Lietuvos akademikas šia aistra jam nė iš tolo nepriylgsta. Visi žino – atraminė ir pamatinė Norkaus buvimo pasaulyje vieta yra biblioteka, šiuo

metu – VU mokslinės bibliotekos Baltoji salė. Be Norkaus, kitus kolegas joje retai sutiksi. Tik turistus. Šio teksto autorė, mintyse palyginusi save su Norkaus akademinį interesų galia, taip pat jaučiasi čia tik kaip turistė.

Norkus – kosmopolitinės bendruomenės – pasaulinės Weberio tyrinėtojų grupės narys. Jis nesiekė sukurti lietuviškosios Weberio interpretacijos. Norkus ištraukė į pasaulinį Weberio interpretatorių tarpusavio pokalbį. Pokalbis gana intensyvus. Kaip pažymėjo profesorius Hansas Albertas, nuostabą kelia tai, kad autorius puikiai išmano literatūrą, skirtą Weberio darbams, taip pat šiuolaikinę mokslo filosofijos literatūrą, reikšmingą Weberio darbų metodologiniam aspektui įvertinti, be to, ir šiuolaikinę sociologijos, ekonomikos literatūrą, kurioje nagrinėjamos problemos, savo turiniu susijusios su Weberio darbų temomis. Norkus panaudojęs šią literatūrą tokiu būdu, kuris gali būti pavyzdys kitiems, ir taip pateikia indėlį ne vien į Weberio darbų visumos interpretaciją, Weberio problemos bei jo pasiūlytų sprendimų aiškinimą, bet ir į skirtingų racionalaus pasirinkimo prieigos versijų analizę ir kritiką. Norkaus darbą išskiria tiksliai probleminė orientacija, aiškus mąstymas ir įtikinama argumentacija. Buvo konstatuotas reikšmingas autoriaus įnašas į pažinimo pažangą socialiniuose moksluose. Kaip nurodė profesorius W. Schluchteris, autorius, išsikeldamas didelius tikslus, orientuojasi į pavyzdį. Tas pavyzdys – Jono Elsterio pateikta Karlo Marxo interpretacija. Kaip Elsteris skaitė Marxą, taip ir Norkus siekė perskaityti Maxą Weberį, t. y. iš tam tikrų racionalaus pasirinkimo prieigos variantų perspektyvos. Taigi Elsterio analitinį marksizmą Norkus papildė savotišku analitiniu vėberizmu. Norkus neapsiribojęs vien Weberio interpretacija – jis siekė patobulinti Weberio pasiūlytus problemas sprendimus veiksmo, tvarkos ir kultūros, taip pat

su ja susijusioje supratimo teorijoje. Teigiamai Norkaus darbą įvertino ir Lietuvos sociologai. Prof. A. Matulionis Norkaus habilitacinio darbo gynimo dieną pavadino istorine diena Lietuvos sociologijai. J. A. Krikštopaitis pridūrė, kad šiandienė Lietuvos sociologija panirusi empirinių ir vienadienių užsakomųjų darbų smulkmėje. Teorinė mintis čia retai apsilankanti. Todėl šis solidus teorinis Norkaus darbas – išskirtinis įvykis Lietuvos sociologų gyvenime. Kita vertus, komiteto narė prof. V. Stankūnienė, pripažindama teorinio darbo išpūdingumą, vis dėlto išskėlė disertantui klausimą: kaipgi autorius vertinąs savo darbų praktinę vertę taikomuoju požiūriu? To paties paklausė ir posėdžio pirmininkas profesorius R. Grigas. Skaitydamas darbą profesorius susidarė įspūdį, kad Norkus tęsia vokiečių klasikinės filosofijos filosofavimo tradiciją, ne itin jausdamas „žemės kvapą“. Subtilus autoriaus stilius, minties gilumas ir įžvalga kartais priartėja prie minties ezoteriškumo, intelektinės ekvilibristikos. Pripažinęs, kad tai pakelia lietuvių sociologijos lygio kartelę, R. Grigas nurodė, kad Norkus apeinąs pasirinkimo, prisitaikymo prie situacijų kriterijus. Ir apskritai habilitanto vartojamos sąvokos R. Grigui kartais atrodo įtartinos. Linkėtume, kad šie Lietuvos sociologų būgštavimai būtų tik pirminio netikėtumo susidūrus išpūdingam teoriniam tyrimui su empiriškai orientuota Lietuvos sociologija padarinys. Galbūt ateityje sociologai apsipras su Norkaus „nepritaikomumu“, o galbūt šis filosofas ims ieškoti savojo sociologinio pritaikomumo – ir tai būtų blogiausia. Viliamės, kad Norkus galiausiai prisimins savo tikrąsias šaknis ir įgijęs naujos patirties sugrįš į viską atleidžiančios filosofijos glėbį. Čia tikrai yra ką jam veikti. Retorinis liko klausimas: kodėl vienas ryškiausių Lietuvos filosofijos interpretatorių išplaukė į sociologijos vandenį?

Jūratė Baranova